

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Психодіагностика»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Тема №19. Діагностика індивідуальної свідомості та самосвідомості.

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної
ради ХНУВС гуманітарних та
соціально- економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол №8 від 15.08.2023)

Розробник:

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук, доцент
Твердохвалова Ю.Л.

Рецензенти:

1. Професор кафедри психології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди, доктор психологічних наук, професор, Кузнєцов М.А.
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Греса Н.В.

План лекції

1. Самосвідомість як об'єкт психодіагностичного дослідження
2. Методики діагностування самосвідомості (стандартизовані самозвіти, контрольні списки, нестандартизовані самозвіти, ідеографічні техніки, рефрактивні техніки)

Література

Основна:

- 1.Бурлачук Л. Ф. Психодіагностика/Л.Ф. Бурлачук. - СПб.: Питер, 2006. - 351с.
2. Галян І.М. Психодіагностика / І.М. Галян. – К. : Академвидав, 2009. – 464 с.
3. Акімова М.К. Психодіагностика/ М.К. Акімова. - СПб.: Питер, 2005. – 652с.

Допоміжна:

1. Моргун В.Ф., Тітов І.Г. Основи психологічної діагностики/ В.Ф.Моргун, І.Г.Тітов. – К.: ВД «Слово», 2012. – 464с.
- 2.Общая психодіагностика /Под ред. А.А. Бодалева, В.В. Столина. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1987.- 564с
- 3.Самошкіна Л.М. Психодіагностика / Л.М. Самошкіна, В.І. Лазаренко. – Психодіагностика. – Д.: РВВ ДМУ, 2001. – 44с.

Текст лекції

Вступ.

Самосвідомість особистості досліджують теоретично, однак це питання має і важливе практичне значення. Не всі складові феномену самосвідомості піддаються вимірюванню, крім того, навіть аспекти дослідження, що вважають складовими самосвідомості, не завжди є такими. Тому при вивченні самосвідомості найефективнішими є "прозорі", неформалізовані методи дослідження.

Питання 1.

Специфікою самосвідомості зумовлюється більш глибока психологічність її змісту, ніж свідомості. Як і проблема свідомості, проблема самосвідомості є комплексною: її досліджують у філософії, соціології, психології.

У філософії самосвідомість є усвідомленням себе, рефлексією свідомості стосовно себе. Самосвідомість одночасно розуміють і як акт (дію) рефлексії усвідомлення себе, і як результат такої рефлексії - знання себе. Самосвідомість є умовою того, що свідомість зберігає себе в часі. Єдність самосвідомості, на думку Канта, умова будь-якої єдності у світі. У філософському значенні свідомість є завжди - вона не може початися чи припинитися, оскільки трактується як умова конституювання і даності світу, як спосіб буття. Філософський аспект аналізу самосвідомості пов'язаний з виявленням її гносеологічної суті, з'ясуванням співвідношення з об'єктивним буттям особистості. У представленні свого Я особистість відображає міру її самоусвідомлення і рівень зрілості загалом. Водночас у здатності поглянути на себе з боку і полягають труднощі дослідження самосвідомості, оскільки

"винесення" особистістю себе "назовні" детермінують суб'єктивні особливості, що часто перешкоджають створенню об'єктивного уявлення про своє Я.

У соціальних науках використовують терміни "національна самосвідомість", "етнічна самосвідомість", "класова самосвідомість", що позначають усвідомлення особистості як частини певної групи, її особливостей і мети в суспільному світі.

Психологічний аспект дослідження проблеми самосвідомості пов'язаний з філософським аспектом, передбачає розкриття специфіки самосвідомості як особливого процесу людської психіки, спрямованого на саморегулювання особистістю своїх дій у сфері поведінки і діяльності на основі самопізнання й емоційно-ціннісного ставлення до себе. У психології самосвідомість розуміють як психічне явище, усвідомлення людиною себе як суб'єкта діяльності, внаслідок чого уявлення людини про себе формують мислений образ Я. На відміну від самообізнаності самосвідомість може бути джерелом проблем. Її часто асоціюють із сором'язливістю і збентеженістю, що може позначитися на самооцінці. У позитивному контексті самосвідомість може сприяти розвитку індивідуальності, оскільки вивчення її сприяє самопізнанню.

Кожна наука має власний підхід і ракурс аналізу цієї проблеми. Комплексність проблеми самосвідомості зумовлює необхідність консолідації різних наук, синтезу результатів багатоаспектного аналізу. Водночас кожне дослідження самосвідомості на теоретичному рівні потребує уточнення меж її розгляду.

Самосвідомість (англ. self-consciousness, нім. Selbstbewusstsein) - динамічна система уявлень людини про себе, усвідомлення нею своїх фізичних, інтелектуальних та інших якостей, їх самооцінка, а також суб'єктивне сприйняття факторів, які на неї впливають.

Психологічний "механізм" самосвідомості має інтеграційну природу. До кожного акту самосвідомості залучаються не тільки психічні процеси в різних комбінаціях, а й вся особистість - система її психологічних властивостей, особливості мотивації, набутий досвід на різних рівнях узагальнення, емоційний стан особистості в певний момент тощо. У психічному житті особистості, в її структурі самосвідомість разом зі свідомістю є центральною складовою, необхідною умовою цілісності і спадкоємності формування внутрішнього світу особистості. Онтогенетично самосвідомість виникає дещо пізніше від свідомості. Це дало підставу деяким дослідникам стверджувати, що самосвідомість є вищим рівнем свідомості. Однак, навіть беручи до уваги спільність генетичної природи і нерозривний взаємозв'язок у процесі становлення, свідомість і самосвідомість мають різні "рівні", по-різному спрямовані "лінії" розвитку.

Самосвідомість не є самостійним явищем психіки, фактично це свідомість, тільки з іншою спрямованістю. Людина не тільки усвідомлює дії об'єктів реального світу, виражає ставлення до них, але, виокремивши і протиставивши себе цьому світу, усвідомлює себе як особистість, що має свої особливості, своєрідність, виробляє певне ставлення до себе. Якщо свідомість орієнтована на весь об'єктивний світ, то об'єктом самосвідомості є сама особистість. У

самосвідомості вона постає як суб'єкт і об'єкт пізнання.

У психологічному аналізі самосвідомість є складним психічним процесом, сутність якого полягає у сприйнятті особистістю численних "образів" себе в різних ситуаціях діяльності і поведінки, у всіх формах взаємодії з іншими людьми, у поєднанні цих образів у єдине цілісне утворення - уявлення, а потім у розуміння свого Я як суб'єкта, відмінного від інших. У структурному аспекті самосвідомість становить єдність трьох складових - пізнавальної (самопізнання), емоційно-ціннісної (самостворення) і дієво-вольової, регулятивної (саморегуляція). Тому діагностування компонентів самосвідомості здійснюється саме у цих напрямках.

Питання 2.

Психодіагностика самосвідомості особистості полягає у дослідженні її складових, що виявляються в її самопізнанні, самостворенні та саморегуляції. Сучасні вчені послуговуються широким діагностичним інструментарієм, призначеним для вивчення самосвідомості людини. Так, Р. Вайлі пропонує до двох десятків методик і діагностичних технік: методи, спрямовані на аналіз глобального самостворення; методи, призначені для спеціальних вимірів Я-концепції; методи, орієнтовані на феноменальне Я; методи, орієнтовані на неусвідомлене, нефеноменальне Я. Більше дослідницьких методик пропонує Р. Бурне. Однак у психодіагностиці самосвідомості найпоширеніші такі традиційні і розроблювані класи методик: стандартизовані самозвіти у формі описів і самоописів (тести-питальники, списки дескрипторів, шкальні техніки); нестандартизовані самозвіти (вільні само описи) з наступним контент-аналітичним обробленням; ідеографічні методики типу репертуарних решіток; проєктивні техніки разом із рефрактивними техніками (наприклад, "Методика керованої проєкції") тощо. Ними найчастіше послуговуються зарубіжні та вітчизняні дослідники самосвідомості особистості.

Стандартизовані самозвіти.

До цього типу методик належать насамперед тести-питальники, що складаються із розгорнутих тверджень, які стосуються ставлення досліджуваного до себе у різних життєвих сферах; почуттів, думок щодо подій чи обставин у житті суб'єкта; поведінкових проявів; відносин з іншими людьми. Спосіб відповіді варіюється у різних питальниках: використовують дво-, три-, чотири-, п'яти-, семи альтернативний вибір, вербальну чи невербальну згоду.

Шкала Я-концепції Теннессі (1965) призначена для підлітків (з 12 років) і дорослих. Вона містить 90 пунктів для аналізу Я-концепції і 10 пунктів шкали "неправди". Використовують п'ятикрокову шкалу відповідей від "цілком згоден" до "абсолютно не згоден". Тест має рядки і стовпчики. У рядках представлено: 1) самокритичність; 2) самозадоволення; 3) поведінку; у стовпчиках: 1) фізичне Я; 2) моральне Я; 3) особистісне Я; 4) сімейне Я; 5) соціальне Я. Розрахунок показників для рядків і стовпчиків дає вісім індексів тесту. Додатково обчислюють індекси варіабельності (міри узгодження сприйняття себе в різних галузях) і розподілу (міри розташування суб'єктом своїх відповідей за п'яти кроковою шкалою). Вибір середніх значень (низький індекс розподілу) свідчить про велике включення захисних процесів, крайніх - про можливу шизофренію.

Існують консультативна (спрощена) і клінічна форми питальника. Ретестова надійність для клінічної форми коливається від 0,75 до 0,92 для різних шкал. Факторна структура питальника недостатньо розроблена. Дані з валідності будують на основі порівняння показників пацієнтів психіатричних клінік, алкоголіків, делінквентів з показниками звичайних досліджуваних. Із допомогою питальника можна виявити глобальне самоствавлення (самозадоволення) і специфічні форми самоствавлення до свого тіла, до себе морального суб'єкта, члена родини і т. д. Питальник також містить диференційований висновок про самоствавлення, на відміну від змістового аспекту Я-концепції (самоідентичності і характеристик, що диференціюють). Потрібно адаптувати питальник для вітчизняних популяцій.

Шкала дитячої Я-концепції Пірса - Харріса є популярним у США питальником, який складається з 80 простих тверджень щодо свого Я або певних ситуацій і обставин, пов'язаних із самоствавленням. Призначений для дітей віком від 8 до 16 років. Пункти питальника ґрунтуються на дитячих твердженнях про те, що їм у собі подобається, а що ні. Деякі пункти питальника допомагають розрізнити досліджуваних з високим і низьким сумарним балом, на які відповідь 50% досліджуваних з високим сумарним балом була передбачуваною, а співвідношення відповідей "так - ні" не перевищувало 90 до 10. Питальник містить однакову кількість позитивних і негативних формулювань:

1. Мої знайомі сміються наді мною.
2. Я щаслива людина.
3. Мені важко знайомитися.
4. Я завжди сумний.
5. Я розумний.
- в. Я сором'язливий.
7. Я нервую, коли мене викликають до дошки.
8. Моя зовнішність дратує мене.
9. Коли я виросту, буду великою людиною.
10. Я хвилююся, коли в мене контрольна у школі.
11. Я непопулярний.
12. У школі я добре поведжуся.
13. Коли що-небудь не так, то це моя провина.
14. Я створюю неприємності моїй родині.
15. Я сильний.

За даними Р. Вайлі, шкала наділена задовільною одномоментною (від 0,78 до 0,93) і ретестовою (0,77) надійностями. Хоча і передбачалося, що шкала вимірює глобальне самоствавлення, факторний аналіз не виділив генерального фактора. Було отримано 10 факторів, із яких 6 інтерпретовані. Існують дані на користь конструктивної валідності. Наприклад, показник за шкалою корелює сприйняття досліджуваним батьків як таких що їх люблять, на противагу тим, що їх відкидають: діти, що перебувають у клініці, демонструють значно нижчі показники за шкалою, ніж здорові. Багато даних є суперечливими.

Шкала самоповаги Розенберга призначена для підлітків, містить 10 тверджень, за якими виявляють глобальне самоствавлення:

1. Я відчуваю, що я гідна людина, принаймні не гірша, ніж інші.
2. Я завжди схильний почуватися невдахою.
3. Мені здається, я маю гарні якості.
4. Я здатен дещо робити не гірше, ніж більшість.
5. Мені здається, що я не маю особливо чим пишатися.
6. Я до себе добре ставлюся.
7. Загалом я задоволений собою.
8. Мені б хотілося більше поважати себе.
9. Іноді я почуваю свою непотрібність.

10. Іноді я думаю, що я цілком негарний. Питальник передбачає 4 градації відповідей: "цілком згодний", "згодний", "не згодний", "абсолютно не згодний". Його створили і використовували як одномірний, хоча проведений пізніше факторний аналіз виявив два незалежні фактори: самоприпинення і самоповагу. Самоповага існує за відсутності самоприпинення і за його наявності, коли виконує захисну функцію. Водночас діагностують вияви, пов'язані з депресивним станом, тривожністю і психосоматичними симптомами, активністю у спілкуванні, лідерством, почуттям міжособистісної безпеки, ставленням до досліджуваного його батьків. Питальник характеризують як надійний і конструктивно валідний.

Існує багато проблем, пов'язаних із використанням питальників для аналізу Я-концепції, насамперед із проблемою конструктивної валідності. Попри методологічні недоліки, ці питальники залишаються основним інструментом дослідження Я-концепції; постійно створюють нові питальники для специфічних цілей і популяцій.

Контрольні списки.

Вони є різновидом стандартизованого самозвіту. Від питальників вони відрізняються стислістю пунктів, використанням окремих прикметників. Найпоширеніший контрольний список прикметників Г. Гоха, який містить 300 розташованих за абеткою особистісних прикметників. Досліджуваний повинен вибрати ті з них, що відповідають об'єкту. Спочатку список не був призначений для діагностування Я-концепції, однак згодом поширився як інструмент її дослідження. У списку є 24 шкали, 15 із яких відповідають переліку потреб Г.-А. Мюррея, а 9 - отримані емпірично (зокрема, загальна кількість обраних прикметників, захищеність, самовдоволення, самоконфіденційність, самоконтроль, лабільність, особистісна пристосованість, готовність до консультування).

Контрольний список також передбачає вимірювання глобального самоставлення незалежно від його позитивних і негативних полюсів ("самовдоволення" і "невдоволення собою"). Наявні шкали "захищеності" і "само-конфіденційності".

Списки, будучи зручними діагностичними інструментами у застосуванні й обробленні, мають і недоліки:

- нав'язування суб'єкту оцінки за параметрами, можливо, незначущими для Я-концепції;
- внутрішній опір категоричним судженням щодо значущих для суб'єкта

особистісних параметрів. Наприклад, сказати "так" чи "ні" щодо дескрипторів "сміливий", "добрий", "правдивий", "чуйний" тощо деякі люди не можуть через скромність або через нез'ясованість обставин прояву цих якостей;

- денотативне, афективне та конотативне значення слів (крім предметного). Самоопис на основі вибору прикметників пов'язаний із самоставленням, незрозуміло, який аспект (знання про себе чи ставлення до себе) ці прикметники виявляють більшою мірою.

Ці недоліки зумовлюють нестійкість семантичної структури самоопису й опису інших з допомогою прикметників при розщепленні вибірки навпіл і факторизації кожної половини даних окремо.

Шкальну техніку, прикладом якої є семантичний диференціал, також застосовують при аналізі Я-концепції, насамперед самоставлення.

Нестандартизовані самозвіти (вільні самоописи).

Оскільки Я-концепція виявляється у розгорнутому самоописі (щоденникових записах, нестандартизованих відповідях на питання анкети або інтерв'ю, листах тощо), до сукупності текстів можна застосувати контент-аналіз.

Тест двадцяти тверджень на самоставлення використовує нестандартизований самоопис з подальшим контент-аналізом. Досліджуваний упродовж 12 хв. дає 20 різних відповідей на адресовані собі питання ("Хто я такий?") у порядку, в якому вони спонтанно виникають, не акцентуючи уваги на послідовності, граматиці та логіці. За результатами аналізу досліджень виокремили категорії, які згодом використовували у контент-аналізі: соціальні групи (стать, вік, національність, релігія, професія), ідеологічні переконання (філософські, релігійні, політичні і моральні), інтереси та захоплення, прагнення, самооцінки.

"Приєднувальні" твердження, у яких фіксується належність досліджуваного до певної категорії людей ("студент", "син", "чоловік"), виносяться раніше, ніж "розрізнявальні" (вказують на специфічну ознаку - "занадто товстий", "безталанна людина" тощо). У великих вибірках зарубіжних досліджень виявлені такі найпоширеніші категорії: професійна ідентичність, сімейні роль і статус, подружні роль і статус, релігійна ідентичність, стать і вік. У відповідях чітко простежуються такі закономірності: вік частіше згадують молодь і люди похилого віку, жінки - сімейний статус, чоловіки - статеву належність. Психологічні закономірності, що є основою відповідей на питання тесту, дотепер недостатньо зрозумілі. Зазвичай вважають, що порядок називання категорій відповідає вираженості і значущості відповідних ознак, тобто структурі самоідентичностей. На відповіді людини можуть впливати стереотипи заповнення офіційних анкет, облікових карток або вираження захисної реакції.

Тест потребує обов'язкової адаптації, виявлення соціокультурних норм, специфічних за віком і статтю. Без знання соціокультурних і статевовікових норм інформативними виявляються лише крайні, найбільш нетипові випадки, наприклад вказування тільки своїх недоліків або індивідуальних ідентичностей.

Перевагою нестандартизованих самозвітів із застосуванням контент-аналізу порівняно зі стандартизованими самозвітами є можливість аналізу самоставлення, вираженого мовою самого суб'єкта, а не нав'язаного

дослідженням чи експериментом. Однак це обмежує метод, оскільки суб'єкт із низькими лінгвістичними здібностями і навичками самоопису опиняється в гіршому становищі порівняно з людиною, що володіє багатою лексикою і навичками самоопису. Ці відмінності приховують суперечності у самоставленні і Я-концепції загалом. З іншого боку, контент-аналіз обмежує можливість вивчення індивідуальності досліджуваного шляхом застосування готової системи категорій, наближаючи результати, отримані цим методом, до тих, що одержують з допомогою стандартизованих самозвітів. На нестандартизовані самозвіти також впливає стратегія самоподачі, яку слід враховувати при інтерпретації результатів.

Ідеографічні техніки.

У психодіагностиці використовують два підходи до вимірювання і розпізнавання індивідуально-психологічних особливостей людини, що відрізняються за розумінням об'єкта вимірювання, його спрямованістю і характером методів вимірювання: номотетичний (лат. *nomos* - зразок) - вимірювання індивідуально-психологічних особливостей на основі зіставлення з нормою; ідеографічний (грец. *idea* - образ і *grapho* - пишу) - розпізнавання індивідуально-психологічних особливостей та їх опис на основі різноманітних ідеографічних технік, зокрема "Техніки репертуарних решіток", розробленої Дж.-А. Келлі. Він стверджував, що в системі уявлень кожного індивіда є не тільки властиві всім еталони і стереотипи, а й специфічні, властиві тільки йому складові, обумовлені його індивідуальним досвідом. Такі часткові категорії індивідуальної свідомості, що відображають індивідуальний досвід людини, називаються особистісними конструктами. Конструкт - це параметр стосунків, за допомогою якого людина виділяє, оцінює і прогнозує події, створює образи, організовує власну поведінку.

На підставі аналізу індивідуальних конструктів Дж.-А. Келлі обґрунтував феномен "когнітивна складність", що свідчить про здатність конструювати соціальну поведінку на основі багатьох параметрів.

Когнітивна складність - психологічна характеристика пізнавальної (когнітивної) сфери людини, що відображає ступінь категоріальної розчленованої (диференційованої) її свідомості, сприяє вибірковому сортуванню вражень про дійсність, що опосередковує її діяльність.

Визначається вона кількістю критеріїв класифікації, якими свідомо або неусвідомлено користується суб'єкт при диференціації об'єктів певної змістової сфери. Свідомість людини неоднорідна і в різних змістових сферах

Таблиця 1.

Порівняльна характеристика номотетичного та ідеографічного підходів до вимірювання індивідуально-психологічних особливостей людини

Підстава	Номотетичний підхід	Ідеографічний підхід
Розуміння об'єкта вимірювання	Розуміння особистості як сукупності властивостей	Розуміння особистості як цілісної системи
Спрямованість	Виявлення і вимірювання	Розпізнавання

вимірювання	загальних для всіх людей властивостей особистості	індивідуальних властивостей особистості
Методи вимірювання	Стандартизовані методи вимірювання, що вимагають зіставлення з нормою	Проективні методики та ідеографічні техніки

може характеризуватися різною когнітивною складністю (наприклад, високою когнітивною складністю у спорті і низькою - у міжособистісному сприйнятті). Операціональним критерієм когнітивної складності може бути розмірність (кількість незалежних факторів) суб'єктивного семантичного простору.

Досліджуваний з високим ступенем когнітивної складності використовує ширше диференційовану систему вимірювань при оцінюванні поведінки інших осіб порівняно з тим, що має низький ступінь когнітивної складності. Тобто, чим менш жорсткі зв'язки між конструктами, тим складнішою є індивідуальна система конструктів людини, якщо розглядати її як показник подібності конструктів. Людина з вищим ступенем когнітивної складності лабільніша, здатна брати до уваги більше аспектів реальності, адаптується до ситуації, спроможна змінити свою думку відповідно до змін умов навколишньої дійсності. Людина з нижчим ступенем когнітивної складності не здатна швидко й адекватно реагувати на зміни.

Ідеографічні техніки ґрунтуються на використанні психосемантичних закономірностей, аналізі індивідуальних матриць, за яких масштаб самоопису і його змістових осей не задається апіорно на основі середніх даних, а виявляється у конкретного досліджуваного. Результати не інтерпретуються шляхом зіставлення з нормою.

Для аналізу самосвідомості, зокрема до диференціюючої частини Я-концепції, можуть застосовувати ідеографічні техніки, які часто використовують для діагностики індивідуальної свідомості. Однак основною проблемою при їх використанні є необхідність формування диференційованої системи діагностичних висновків на основі вивчення різноманітних індивідуальних варіацій, виявлених цими методами.

Застосування проективних технік при дослідженні самосвідомості, зокрема самоставлення і Я-концепції, зумовлене необхідністю зменшити вплив стратегій самопрезентації. Воно ґрунтується не на психоаналітичному тлумаченні проекції, а на уявленнях про вияв загальної властивості відображення дійсності - упередженості, яка виявляється у тому, що структура особистості, зокрема уявлення про себе, і самоставлення можуть проектуватися в недостатньо структурованій ситуації. Як правило, проективні техніки використовують для аналізу з'ясування аспектів самоставлення, що не піддаються аналізу під час прямого самозвіту. Ідеться про несвідомі компоненти самоставлення, що формують внутріособистісні захисти, але не фіксуються на рівні свідомості; непомічене, ненавмисне самоставлення, яке людині важко адекватно вербалізувати; небажану самооцінку, яка суперечить соціально прийнятним нормам.

Найчастіше для аналізу самоставлення використовують експресивну проективну методику малювання людини, розроблену К. Маховером, для аналізу Я-концепції і самоставлення ТАТ - тести Роршаха, незакінчених речень.

Популярною проективною методикою для діагностування самосвідомості є "Символічні завдання на виявлення соціального Я". Діагностичний інструмент - це серія оригінальних символічних проективних проб, спрямованих на вимірювання самоставлення і самоідентичності. Фізичну дистанцію на аркуші паперу між намальованими досліджуваним кружечками, що символізують Я, і кружечками, що символізують значущих інших, можна інтерпретувати як психологічну дистанцію, кружечки, розміщені лівіше від тих, що позначають інших, - пережиту цінність Я, позиція вище - пережиту силу Я, усередині фігури, складеної з кружечків інших, - включеність і залежність, поза нею - незалежність Я.

Символічні завдання цього тесту відповідають різним аспектам Я-концепції. Самооцінку визначають як сприйняття суб'єктом його цінності, значущості порівняно з іншими. Досліджуваному на аркуші паперу вказують рядок, що складається з восьми кружечків, і пропонують вибрати кружечок для себе і для інших людей з його оточення. Чим лівіше розташований кружечок, що означає себе, тим вища самооцінка досліджуваного. Сила визначається як перевага чи рівність, підпорядкованість щодо визначених авторитетних фігур. Мірою сили є вище розміщення кружечків, що позначають Я, порівняно з тими, які позначають інших. Досліджуваному пред'являють кружечок, що означає Я, оточений півкільцем, складеним з інших кружечків. Він повинен вибрати той із них, що означає іншу людину (батька, учителя, начальника). Пережита мисленнєва подібність чи відмінність від інших людей виявляється, коли досліджуваному дають аркуш паперу з розміщеними на ньому у випадковому порядку кружечками, що означають інших людей; унизу розташовують два кружечки, штрихування одного з яких збігається зі штрихуванням інших кружечків, а другого відрізняється. Потрібно визначити, який із двох зайвих кружечків означає Я досліджуваного. Такий аспект Я-концепції як соціальна зацікавленість (сприйняття себе частиною групи чи відокремлено) з'ясовують, надавши досліджуваному аркуш паперу із зображенням на ньому трикутником, вершинами якого є кружечки, що позначають інших людей (наприклад, батьків, учителя, друзів). Розміщення ним кружечка, що означає Я, усередині трикутника свідчить, що він сприймає себе як частину цілого, поза ним - він відокремлюється від соціального цілого.

Ідентифікація (лат. *identifico* - ототожнюю) - включення чи не включення себе до Ми, утвореного з конкретною іншою особою, що визначається за допомогою пред'явлення горизонтальних рядів кружечків досліджуваному, де ліві крайні ряди позначають конкретних людей (матір, батька, друга, вчителя). Досліджуваний вибирає кружечок у кожному ряду, що позначає його самого: чим більше кружечків між Я й іншим, тим слабше Ми. В іншому завданні досліджуваному пропонують намалювати в будь-якому місці аркуша два кружечки, що позначають його самого й іншого (друга, матір, батька). Чим ближче розташовані кружечки, тим сильніша ідентифікація з іншою людиною.

Визначаючи егоцентричність (лат. ego - я і centrum - центр) (сприйняття себе "фігурою" або "фоном"), досліджуваний повинен розташувати кружечок, що означає Я, і кружечок, що означає іншого, усередині великого кола. Якщо свій кружечок він розташовує ближче до центра, ніж кружечок іншого, це свідчить про його егоцентричність.

Аспект Я-концепції - складність (ступінь її диференційованості) - з'ясовують, надавши досліджуваному 10 горизонтальних рядів геометричних фігур різної складності. Чим складнішу фігуру вибирає він на позначення Я, тим складнішою є його Я-концепція. Популярність методики забезпечили простота й оригінальність символічних завдань, можливість їхнього застосування щодо різних контингентів обстежуваних, достатня надійність та валідність. Однак дослідження самоставлення за допомогою проєктивних технік має певні методичні та теоретичні проблеми. Деякі з них пов'язані з вибором емпіричних індикаторів категорій, що забезпечували б достатню однозначність і надійність при кодуванні індивідуальних протоколів. Багатство лексичного запасу досліджуваних, емоційне забарвлення слів, схильність до формальних і змістових характеристик проєктивної продукції, здатність впливати на експериментальні ситуації зумовлюють залежність процедури інтерпретації протоколів від досвіду та інтуїції інтерпретатора. Недоліком інтерпретації є відсутність простих і валідних критеріїв порівняння проєктивних показників самоставлення. Оскільки проєктивні техніки спрямовані на виявлення глибинних аспектів порівняння, то зіставлення їх з вербальними методиками не повинне мати значних кореляцій. Використанню поведінкових критеріїв для валідазації показників заважає недостатня вивченість опосередкованих зв'язків між самоставленням і поведінкою. Проблематичною є валідність стимульної частини методик, тобто необхідність доводити належність частини проєктивної продукції або її аспекту до самоставлення, а не до інших психологічних характеристик. Актуалізується ця проблема під час аналізу експериментальної продукції (малюнка, речення тощо). Нагальною потребою є теоретичне розроблення обґрунтованої і несуперечливої системи категорій, що може стати основою процедури кодування проєктивного змісту.

Рефрактивні техніки (метод керованої проєкції). Вони охоплюють процедури, під час яких люди оцінюють певні свої атрибути, не усвідомлюючи, що оцінюють себе. У 40-ві --50-ті роки XX ст. було проведено серію дослідів (К. Хантлі, В. Вольф), у яких для вимірювання самооцінки досліджуваним пропонували зроблені без їх відома фотографії їх рук або обличчя у профіль, записи голосу, зразки почерку. В інших випадках пред'являли у стереопарі (одночасний показ двох зображень) два різні зображення осіб, однією з яких був досліджуваний, або тахістоскопічні (змінювані через дуже короткий період часу) його фотографії разом з фотографіями інших людей.

Висновки.

Усі методи діагностування самосвідомості мають певні переваги і недоліки. Методики, засновані на вербальному стандартизованому самозвіті, забезпечують порівнюваність результатів, незалежність від досвіду експериментатора і кількісний підхід, апелюють до більш усвідомлених аспектів

самоставлення і потенційно піддаються впливу стратегій самопрезентації. Крім того, вони обмежують висловлювання досліджуваного підібраними твердженнями, Нестандартизовані самозвіти набагато трудомісткіші, важчі для кількісного оброблення, залежать від лінгвістичних здібностей досліджуваних. Ідеографічні методики не завжди супроводжуються обґрунтованими діагностичними висновками, а проєктивні методики, усуваючи прямий вплив стратегії самопрезентації, пов'язані з труднощами інтерпретації проєктивних показників. Рефрактивні техніки полегшують інтерпретацію проєктивної самооцінки, залишаючи проблемним поширення оцінки певного аспекту фізичного Я та Я загалом.